

Elv és előítélet.

(Emlékezés **Halmágyi Sándorra.**)¹

Tavaly volt születésének száz éves évfordulója. Halmágyi Sándort azonban melegebb szálak fűzik a Keresztény Magvető olvasóközönségéhez, hogysen anélkül is időszerű ne lenne fölleveníteni az emlékét. A mai nemzedék ugyan nem sokat tud róla, de a mult század ötvenes-hatvanas éveiben igen jó csendű neve volt. S akinek a maga korában voltak mondanivalói, az az utódok emlékezetében is él. Novellákat és költeményeket, politikai és jogtudományi cikkeket irt az akkori folyóiratokba és napilapokba; szóval és tollal tevékeny részt vett abban a „nemzeti küzdelemben, melyet az erdélyi magyar politikai társadalom az akkori törvénytelen kormányzat ellen folytatott”. Két nagyobb lélekzetű regénye is van: 1. *Saphira*. Történeti regény Erdély multjából. Kolozsvár, 1859. és 2. *Elv és előítélet*. Kolozsvár, 1864.² A magyar Parnassussal való kapcsolata tehát inkább csak fiatalkori lendület. Izlésre és fegyelmezett gondolkozásra vall, hogy Jókai után és mellett céltalannak látta a további iramot. Mint ny. kir. ítélőtáblai bíró halt meg 1918-ban. A kerepesi temetőben kapott

¹ Ez a cikk mult számunkból tárgyhalmaz miatt maradt ki. *Szerk.*

² Van, illetőleg csak *volt* egy harmadik regénye is.

A *Szépirodalmi Figyelő* 1862. II. évf. 24. és 25. száma hoz belőle mutatóványt: „Az *inség napjai*. Regény a mult évtizedből, II. Egy magyar nemes anno Dnii 1855” címen. Csillag alatt a következő jegyzet: „Mutatóványul szerzőnek újabb 3 kötetes regényéből, melynek tárgya hazánk legszomorubb korából, a mult évtizedből van merítve.” — Erről a regényéről Halmágyi Sándornak semmit sem tud az irodalomtörténet. Nem is tarthatja számon, nem is tudhat róla, mert a 3 kötetes regényből csak a fenti szemelvény jelent meg. Utána tudakozódtam a szerző fiánál, Halmágyi Gábor ny. főmérnök és unokájánál Halmágyi László magyarsárdi földbirtokosnál, de a kézirat sajnos nem maradt fenn. Pedig érdekes volna, már csak a hőse miatt is. „Ismerem őt jól — így végződik a regény — mert hiszen ő — az én atyám”.

diszshelyet, mint 48-as honvédszázados. Hogy az irodalomban is elég díszes hely illeti meg, azt meg nem kisebb tekintély, Arany János, a legérzékenyebb magyar írói lelkiismeret állapítja meg egy szerkesztői izenetében, illetőleg levelében.¹

Időszerűvé teszi a Halmágyi Sándorról való megemlékezést az is, hogy *Saphirá*-ja, mint halljuk, nemsokára román fordításban is meg fog jelenni Daianu esperes tollából.

Hozzánk inkább az *Elv és előítélet* c. regénye áll közelebb. Ez a legértékesebb alkotása. Társadalmi regény a Bach-Schmerling korszakból. Sokban emlékeztet a Jókai Új földesurára, valósággal erdélyi környezetbe helyezett pendantja. „*Non cogito, ergo non sum* — számol le ott a világgal a Jókai vén kuruca — hirdessétek ki, hogy meghaltam: nem dohányzom, nem járok vadászni, nem pörösködöm többé, zárjátok be a kapukat“. Erdélyi párja, az öreg Csallószegi Ferenc bátyánk is szeretne eltemetkezni, neki sincs sok gyönyörűsége az új világban. De az ilyen gesztushoz Erdélyben sosem volt idő és sosem volt — mód. Itt nyugtalanabb a vérmérséklet, hóporcosabbak a földek, s kevesebbek a holdak. Az erdélyi szűkebb és szivósabb világot nem lehet kizárni a kapun, itt nem lehet és nem szabad hősi pózzal meghalni. Itt ahova becsöppentünk, ha egyebet nem, legalább zsémbelődni, duzzogni, sőt káromkodni is kell, néha bizony akkor is, amikor nem kellene. Itt nem végzi el helyettünk semmi Kampós uram a kapun kívüli világot. Akármilyen ismeretlen formájú és idegen színű az új világ, itt szembe kell nézni vele. Magad uram, ha nincs szolgád, itt be kell fogni a két sárgát a lőcsős szekérbe s utána kell nézni, mit lehet kiszorítani a megindult hepehupás föld soványkás rögei alól. Itt mozogni is kell, itt „kiállhatatlan csodabogár“ lesz a zsörtölődő vén kurucból. „Tegyétek bé azokat a kapukat, mert már ezután nem várunk kedves vendégeket. Otthon ülünk, mint az üldözött vad a vackában, s ha éppen jöni talál valami *miénkféle*, kinyithatjuk neki.“ De mit ér a betett kapu, ha a gazda lelke örökké künn kóvályog: mindent lát és mindent hall és mindenben bosszankodik.

Zsörtölődik olyan szabad hangon, hogy Arany János, ki a beküldött kéziratból előzetes szemelvényt akart közölni a Ko-

¹ V. ö. Arany J. levelezése író-barátaival. XXXIV. levél.

szoruban, aggodalmasan megkérdi: „Oly krikszgerichtetlen világ van-e odahaza, hogy ottan lehet beszélni és írni a famózus decennium alatti állapotról akármily hangosan? L. a levelet egész terjedelmében Arany János Hátrahagyott Munkáinak Negyedik Kötetében: Arany János Levelezése író barátaival. Második kötet. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1889. 409. lap XXXIV. levél. Pest, december 3. 1862. — Nem elég a fátyol, tisztelt jó emberem, mit a honatyák tavaly oly bőkezűleg hánytak ama 12 évre: most is egyre fátyoloznunk kell még, mert a Bachizmus, a rákövetkező szomszéd constitutionalismus, meg a mi provisoriumunk épen nem oly különböző dolgok, hogy egyike a másikat ne védené minden áron. Azért nagyon sajnálom, de félek, sőt bizonyosnak hiszem, hogy nem csak a szerző, de Csallószegei ur szájából se veszik fel, ha méltó indignatiojában a *tabula rasa*-t nagyon élénken rajzolja, a történelmi jogokon s antediluvianus állapoton erős szavakban csügg, ha a mostani... időtől halálos gyomorlást kap, ha azokat a *gezetze*-ket kevés tisztelettel találja emlegetni... Ne ijedjen meg, tisztelt uram, s ne magyarázza subjectív gyávaságnak észrevételeimet. Bizony, higgye meg, oda jutánk, hogy a rendőrség közelebb egy bírálatot (!) tiltott le, nem politikai célzás miatt, hanem mert *indecent*. Pedig nem volt az, hanem egy röpirat ellen volt írva, mely bennünket, keleti fajt, in genere összeszamaraz... *Niksz nucz!* a kritika nem jöhetett ki" (Pest, 1862. dec. 3.) Elmondja aztán Arany, hogy a novellát szereti, mert jól indul, a magyar élet és társadalom egy osztályát érdekesen, elevenen, plasticen rajzolja. Neki ez az irány épen kitérített programjába vág, beszélyirodalmunk fejlődésének ez az egyetlen egészséges útja. De a kiadást csak ahhoz a feltételhez köti, ha a szerző megfelelő kihagyásokkal és módosítással szelidít rajta. Kifogásolja az erős kifejezéseket is, a sok *ebadtá*-t. (Mit szólna ma ehhez Turi Dani, meg Ábel a rengetegben?). Arany is tudja, hogy amit kíván, az elszintelenítés s hogy az elszintelenedés nem érdem, de azzal is tisztában van, azt is tudja, hogy az életravalóság úgy is egyébben van, s ha az az egyéb már megvan, egy kis szerényke önfegyelmezőssel hozhat az író annyi áldozatot, hogy az írása kellemes is legyen.

Mennyi hasznát látta irónk az Arany tanácsának s hogy időmitotta át művét, csak nagyjában állapítható meg, mert az

eredeti fogalmazvány nem maradt fenn. A *Koszorú*-ban való közlésből ugyan semmi sem lett, de az 1864-ben megjelent regényben az *ebadtá*-k valóban ki vannak pontozva, a *zsiros* áll *fényes*-re szépül s a *beamtercorps* is megállapíthatólag nagyobb discretioval kezeltetik. Közben a novella regénnyé bővült, a mellékszereplők neve (Zalánfi) s bizonyára szerepe is változhatott és módosulhatott. Jellegzetesen erdélyi regény, az erdélyi középosztály rajza, apák és fiuk, két egymásra következő nemzedék gondolkozásának is lelkivilágának a bemutatása. A fiatalok összeütközése ez az öregekkel, a haladóké a maradiakkal. Az örök harc, amelyben a diadal természetesen mindig a fiataloké. Ez a természet rendje : a haladó idő kerekét nem lehet visszafordítani : ha kátyuba megy is, előre megy. Két nemzedék sohasem lehet egyforma, de rohamléptekkel haladó időkben tátongó szakadékok, egy egész világ választja el egymástól az egymásra következő két nemzedéket. A magyar társadalomban a régi és új világ összeütközését legelőbb a *Fáy A. Bélteki háza* tárgyalja s legjellegzetesebb, legromantikusabb, legvonzóbb rajzát Jókai adja. Rokonszenvük természetesen az új világé. Az idejüket és pénzüket hetykén pazarló apákat fölváltják a reform-kor nemes idealizmustól fütött ifju nemzedékének nagyszerű fiai, az első liberális nemzedék, Széchenyi és Kossuth tanítványai, a negyvenes évek nemessége. Valóban csodálatra méltóan hősi nemzedék. Nagyszerű eposziak tragikus fensége lebeg fölöttük. A haladás, a szabadság, a nemes liberalizmus fanatikussai ők. Példátlan önzetlenségük gyermekiesen szent lázában máról holnapra ledöntik egyetlen támaszukat, a rendi korlátokat, csakhogy fölszántódják a Magyar Parlag. S a jutalom? Halálos seb egy szörnyű katasztrófában, hóhérpallós és akasztófa, marcangoló önvád és örület, gyászos nemzethalál, melyből nem mutatkozik föltámadás. Ehhez a nemzedékhez tartozik Csallószegi. Erről a nemzedékről nem lehet rokonszenv nélkül irni, ezt a nemzedéket nem válthatja föl olyan magától értetődően egy jobb, egy rokonszenvesebb nemzedék, az apák és fiak harca itt nem olyan önként adódó diadal a fiak részére. Azért igen érdekes, hogyan rajzolja meg, hogyan állítja egymás mellé a két nemzedéket Halmágyi. Fájdalmasan égető probléma ma a magunk revíziója. A világháboru óta sok mindent másképp látunk ma, más a történet-szemléletünk. Régi igazság az is, hogy a jó regény

minden tudós történelemnél szemléltetőbb képet tud adni az efféléről. Vajjon miben látja hát Halmágyi az első és második liberális nemzedék közti különbséget? Vajjon megegyezik-e az ő rajza a Szekfü Gyula fájdalmasan komor megállapításával? Az első nemzedékre nézve az előbbiekből már sejthetjük, hogy meg. A liberalizmusra nézve ugyan nem lehet vele egy véleményen (Erdélyi és unitárius ember ilyen kiábrándítóan, ilyen dogmatikusan antiliberalis sosem lehet, éppen mindenért még sem lehet a liberalismust tenni meg bűnbaknak. Nem a tűz a hibás, ha mindent feléget!), de egyebekben Csallószegi egészen a Szekfü Gy. magyarja: régi szabásu, komoly, tisztességes, talpig becsületes és takarékos falusi ember. E rajzhoz Halmágyi csak egyéni és főleg erdélyi színeket ad. Erdélyben az egyes társadalmi osztályok között nagyobb és közvetlenebb az érintkezési felület: itt a lelkek hajlamosabbak a kapaszkodásra és a gyűlöletre. Aszerint, hogy milyen derekuk van hozzá. A hajlósabb derék a kapaszkodásban éli ki világát, a keményebb derék beéri a gyűlölködéssel. Így legalább fenntarthatja az elveit is. Apák és fiuk rajzában jellegzetes erdélyi színek. Az öreg úr ki nem állhatja a nagyvilági embereket, a mágnásokat, mert fennhéjázók, mert léhák, mert pazarlók. Egyiknek neve petrezselyem-báró, a másiknak pakfongróf, a harmadiké hólyag-herceg. Erdélyi ember találta ki, hogy az ember a bárónál kezdődik. Haragszik rájuk, mert szeretné, ha több oka lenne szeretni őket s büszkének lenni reájuk.

S az újabb nemzedék? Ez a szerző nemzedéke. Természetes, hogy romantikus optimizmussal olyannak rajzolja, amilyenek szeretné. Tanultabb gazdának, szélesebb látókörűnek, elfogulatlanabbnak, előítéletnélkülvalóbbnak, kulturára éhesebbnek és igényesebbnek. De rokonszenvén keresztül is átcsillannak a Szekfü Gy. komor színei. A jukker-fogat, az urfi-szekér, a gentleman-külső, a mágnás-barátok, a kapaszkodás, a váltók és betáblázások előre vetik árnyékukat. Olympusi emberek ezek már, másként gondolkoznak. Nekik a föld: föld. Száraz időben por, esős időben sár. Mit kuporgassuk, mit imádjuk, mint valami szent ereklyét! Evvel meg nem mentjük a hazát. Gyere zsidó, husz percent, ötven percent, mindegy, csak feszeleghessünk, csak vígan élhessünk, csak mágnást játszassunk. Az ősmagyar bűnök: könnyelműség, korhelység, urhatnáság, tultengő önértzet, előkelősködés, cimeken

és kitüntetésekén kapkodó gyerekes öröm, esztelen pazarlás és hetyke legénykedés, „egye fene, úgy is mindegy“ filozofia. Ezeket a hibáinkat Halmágyinál még csak az örökké zsörtölődő vén kuruc látja. Boldog optimizmus, a fiatalok még nem látják, hogy a magyar regény Jókaitól Herczeg Ferencig glóriás fénybe fogja vonni ezeket a hibáinkat. Szeges ostor helyett maszlagot fog adni, magyar afiumot a magyar álmoknak. Halmágyi még nem hizeleg, de nem is ostoroz. A magyar gentry kialakuló természetrajzához azonban érdekes vonásokat szolgáltat azzal, hogy megrajzolja párját, a fertály mágnást, vagy amint később nevezték, a firtlít. Igazolja Szekfüt abban is, hogy nálunk mindig és mindenben *jel-szavak* uralkodnak s nyomukban *hangulat* kél. *Elv és előítélet* Halmágyinál a jellegzetes erdélyi nevük, de egyébiránt ökemék is egyebet takarnak igen-igen sokszor. Stilszerű is, hogy a szabad vizsgálódás és nemes liberalizmus klasszikus földjén legalább a zászló maradjon meg, ha a színei meg is kopnak.

Pálffi Márton.

SZÜLŐVÁROSOM TEMETŐJE.

*E temető itt gyönyörű liget.
Fáradt szívekbe gyógyulást vihet...
A hantokon bár elmúlás kövül,
Élet virágzik, illatoz' örül.
A nyárfalomb is életet zenél,
Csengő ezüstre búvöli a szél...
Ört állanak: büszke, komoly fenyők,
Sirok tövében lelve öseröt...
Itt nincs több bú, meghal a szenvedés,
A fájdalom itt édes csendbe vész...
Világ gondja szívet itt nem epeszt,
Itt elmúlik a súlyos, nagy kereszt...
Itt él a béke, örök nyugalom,
Szent, megbocsátó égi irgalom...
Itt fölcsókol minden emberszötte kint,
Isten szeme: a nap, ha szétekint.*

Abrud, 1929.

Ürmösi Károlyné.